

PĀRDOMAS PAR VERBA LOCĪŠANU LATVIEŠU VALODĀ

Aleksejs Andronovs

Aleksejs Andronovs (dzimis 1972. gada 12. decembrī Ļeņingradā) ir Sanktpēterburgas Valsts universitātes Vispārīgās valodniecības katedras aspirants (beidzis šīs universitātes krievu valodas un literatūras nodaļu). Zinātnisko interešu lauks — baltu valodu pētījumi (fonoloģija, akcentoloģija, morfoloģija, valodas vēsture), 1993./94. mācību gadā stažējies Viļņas universitātes Baltu filoloģijas katedrā. 1995. gadā Sanktpēterburgas Valsts universitātes Vispārīgās valodniecības katedrā aizstāvējis diplomdarbu "Lietuviešu valodas apcerējums. Formveidošana". Tajā aprakstīti likumi, kas atļauj pēc vārdnīcas informācijas ("Dabartinās lietuvių kalbos žodynas". Vilnius, 1993) veidot visas mūsdienu lietuvišu literārās valodas lokāmu vārdu formas (īpašu uzmanību pievēršot vārdu formu akcentēšanai), reģistrēti izņēmumi, sniegti daži vērojumi par lietuvišu valodas gramatiku un vārdnīcu neprecizitātēm un trūkumiem. 1996./97. mācību gadā stažējies Latvijas Universitātes Baltu valodu katedrā. Piedalījies vairākās zinātniskās konferencēs Lietuvā un Latvijā.

Latviešu valodas gramatiskajā tradīcijā¹ pieņemts mazliet neparasts kritērijs, pēc kura darbības vārdi tiek iedalīti lokāmajās šķirās, grupās un apakšgrupās²: pēc triju pamatcelmu (infinitīva, tagadnes un pagātnes) zilbju skaita³, bet ne pēc galotņu sistēmām (sal. ar lietuvišu, krievu, latīņu un citām valodām).

Tāds iedalījums ir neērts, it īpaši tam, kurš mācās latviešu valodu, jo neattēlo locīšanas paradigmu atšķirību. Bez tam tāda klasifikācija baida ar savu milzīgumu un rada latviešu valodas darbības vārda neticamas sarežģītības iespaidu, piem., salīdzinot ar lietuvišu valodu. (Tiesām, lietuvišu valodā arī eksistē līdzīgi celmu tipi, bet, mācoties valodu, tam nepiegrīez vērību, jo tie nav saistīti ar galotņu paradigmu.) Studējošam valodu ir pavisam nesvarīgi, kuram celmu mijas tipam pieder šīs darbības vārds (vienalga, jāiemācās ikviena darbības vārda pamatformas), viņu interesē, kā ar vārdnīcas ziņu palīdzību veidot katra verba locīšanas paradigmu. Tradicionāli latviešu valodas vārdnīcās infinitīvam dotās tagadnes un pagātnes 1Sg formas ir vismazāk informatīvas, jo visiem darbības vārdiem ir 1Sg galotne *-u*. Te neatšķiras pat divi galvenie locīšanas tipi: "īsa" un "garais" (sk. 32. lpp.); tas bieži ved pie tagadnes un pagātnes 1Sg formu homonīmijas, un atliek tikai brīnīties, kāpēc vārdnīcās izvēlēta tieši šī forma.⁴

Šajā darbā es mēģinu parādīt latviešu valodas verbu locīšanas sistēmu no galotņu paradigmu tipu viedokļa, t.i., vēsturiski, no celma gala viedokļa.

Īstenības izteiksme. Tagadne un pagātne. Austrumbaltu valodā eksistēja šādi galvenie darbības vārda konjugācijas celmi:

$\left. \begin{array}{l} *(i)\check{a}/\check{e}- < ide. \quad *(i)\check{o}/\check{e}- \\ *j- \end{array} \right\} \text{tikai tagadnes formās,}$

*ā- gan tagadnes, gan pagātnes formās,
*ē- tikai pagātnes formās.

Lietuviešu valodā tie pārstāvēti ar *(i)a-*, *i-*, *o-*, *ē-* celmiem, latviešu valodā fonētisku un analogisku procesu dēļ notikuši lielāki pārveidojumi. Visiem vienkāršiem laikiem senāk bija lietojama vienota galotņu paradigma, kas vēlāk pārveidota celma gala un galotnes savstarpējas ietekmes dēļ.

Tagadne. Senais **i-* celms vispirms tika aizvietots ar **ia-* celmu (relikts ir trīs darbības vārdi, kas *j-* palatalizēja⁵ tagadnes celma galu: *gulēt* — *guļ*, *kaitēt* — *kaiš* un *kait*, *sēdēt* — *sēž* un *sēd*)⁶, pēc tam tas sakrita ar **a-* celmu un zaudēja *j-* palatalizāciju un *ę* : *ę* pielāgošanos.⁷

Senā **i-* celma vārdiem ir raksturīga 2Sg galotnes *-i* saglabāšana, lai gan senā **(i)a-* celma vārdiem šī galotne parasti ir zudusi. Tāpēc, ka "baltu un slāvu valodās blakus tag. *i-* celmiem mēdz būt *ē-* celmi infīnītvā" [Endzelīns, 1938, 494], **a-* celma darbības vārdiem, kuriem bija infīnītvā ar *-ēt*, bija arī visos gadījumos vispārināta 2Sg galotne *-i*.

Vispār **(i)a-* celmos (<ide. **(i)ǫ-*) rakstu valodā 2Sg galotne *-i* (<ide. **-ei*), saskaņā ar Endzelīnu, saglabāta "tikai *sto-* celmiem, tiem *o-* celmiem ar iespraustu nāseni, kuŗu sakne beidzas ar *d*, *t*, *b*⁸ vai *p*, un tiem *o-* celmiem, kam blakus ir inf. ar *-ēt*. Visiem pārējiem *o-* celmiem, kā arī *no-* un *īo-* celmiem rakstu valodā šis *-i* tagad ir zudis, pie kam *āio-*, *ējo-*, *īio-* un *ōjo-* celmiem⁹ rakstu valodā ir zudusi arī aizgaruma sekojusi *j*, piem., I p. *runāju* : II p. *runā* (dial. *runāi*) < **runāj(i)*" [Endzelīns, 1938, 478].

LATVIEŠU VALODAS VERBU LOKĀMĀS ŠĶIRAS

Celms		Īsais celms						Garais celms																	
ē : ē celmā		ē		ē		ē		ē		ē		ē													
celma gala līdzskanis		ne J		J		J		ne J		ne J		J													
2Sg		ne c, dz		c, dz		ne c, dz		c, dz		ne c, dz		c, dz													
verba tips		-∅		-i		-∅		-∅		-∅		-i													
laiks		primār.		sekund.		tagadne		tagadne		tagadne		tagadne													
šķira		1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12	
t	1Sg	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u	, -u
i	2Sg	ē, -∅	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i	ē, -i
e	3	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅	-∅
s.	1P1	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am	-am
	2P1	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at	-at
a	1Sg	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos	-uos
t	2Sg	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies	ē, -ies
g	3	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as	-as
r.	1P1	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies	-amies
	2P1	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties	-aties

Apzīmējumi: -u galotne J j celma galā
 ē šaurais ē celmā (j) j celma galā saglabājas pēc patskaņa, bet izkrist pēc līdzskaņa, un tiek
 , skatnēji k, g celma galā pārveidojas par c, dz atjaunots sākotnējs (ne-j-palatalizēts) līdzskanis
 J šaurinātais līdzskanis celma galā

Rakstu valodā šiem celmiem *j* ir zudis arī 3. personā (sk. Endzelīns, 1951, 848, 849). "Pilno formu arī te rāda vēl atbilstošās refleksiivformas, piem., meklēja-s, meklējie-s u.c." [Endzelīns, 1938, 505].

Primāriem vārdiem (visiem tiem tagadnē ir **(i)a*-celms) *j* nav zudis ne 2Sg, ne 3. personas formā, ja formants *-ja* ir pievienots saknei, kura beidzas ar patskani vai diftongu (piem., *jāt* — *jāju*, *jāj*, *jāj*; *jaut* — *jauju*, *jauj*, *jauj*)¹⁰; bet, ja formants *-ja* ir pievienots saknei, kura beidzas ar līdzskani, *j* likumīgi fonētiski izkrit 2Sg galotnes *-i* (<ide. **-ei*) priekšā un šeit *j*-palatalizācijas nav (piem., *slēpt* — *slēpju*, *slēp*, *slēpj*). Citās formās notiek celma pēdējā līdzskaņa *j*-palatalizācija un, ja tās rezultātā rodas šaurinātāja skaņa, tās priekšā tiek lietots šaurais *ē*. (No šā viedokļa **ia*-celmu starpā atšķiras vārdi ar sākotnēju pakaļmēleni līdzskani saknes beigās: tas, būdams *j*-palatalizēts par *c*, *dz* skaņām, neizsauc šauro *ē* celmā.) Tas pats notiek arī trijos jauktā tipa vārdos, kuriem ir sekundārs **ia*-celms (no senā **i*-celma), piem., *sēdēt* — *sēžu*, *sēdi*, *sēj*.

Ja jauktā tipa vārda sakne sākotnēji beidzas ar pakaļmēleni līdzskani, tas ir likumīgi *i*-palatalizēts sekundārajā **a*-celmā (no senā **i*-celma): *redzēt* — *redz* — *redzēja*. Tomēr tādiem vārdiem, kam tagadnē ir senais **a*-celms, notiek triju pamatformu celmu analogiska izlīdzināšana: pēc infinitīvā un pagātnes laikā (piedēkļa palatālā patskaņa *ē* priekšā) likumīgi *i*-palatalizēta pakaļmēleņa līdzskaņa parauga, kā arī senā **i*-celma vārdu ietekmē šis palatalizētais līdzskanis ir ieviests arī tagadnes laikā, piem., *mirdzēt* — *mirdz* — *mirdzēja* (sal. lei. *mīrgēti* — *mirga* — *mirgējo*). Šādas izlīdzināšanas nav tikai trim vārdiem: *mācēt* — *māk* — *mācēja*; *tecēt* — *tek* — *tecēja*¹¹; *vajadzēt* — *vajag* — *vajadzēja*.

Tagadnē senais **ā*-celms (sastopams tikai jauktā tipa vārdos) pārstāv sākotnēju saknes gala līdzskani¹², kas ir *i*-palatalizēts infinitīvā un pagātnē (piem., *sacīt* — *saka* — *saciņa*), bet ir trīs izņēmumi, kur tas ir *i*-palatalizēts arī tagadnē analogijas dēļ: *mācīt* — *māca* — *māciņa*; *mīcīt* — *mīca* — *mīciņa*; *tūcīt* — *tūca* — *tūciņa*.

Pagātnes formas bija vispārinātas analogijas dēļ: primāriem vārdiem senais **ē*-celms tika aizvietots ar **ā*-celmu, bet **ē*-celma ietekmē visu vārdu celmā vispārināts šaurais *ē*. "Rakstu valodas apgabalā uz senu *ē*-celmu fleksiju norāda vēl *c* resp. *dz* saknes beigās (piem., *braucu*, *kliedzu*) un *e* resp. *ē* šaurums saknē (piem., *vedu*, *ēdu*); pēc šādu bijušā *ē*-celmu parauga tagad rakstu valodas apgabalā ar šauro *ē* arī *bēgu* (izloksnēs vēl pa vecam: *bēgu*) un *sēduos* (izloksnēs vēl pa vecam: *sēduos*)" [Endzelīns, 1938, 507] (sal. Endzelīns, 1951, 866).

Palatalizācijas reflekss **ē*-celmā arī padēvēs analogijas ietekmei (sal. **a*-celmu): senais **ē*-celms pagātnē saglabā ne-*i*-palatalizētu pakaļmēleni līdzskani visās formās, ja tagadnes un infinitīvā formā tas nav palatalizēts (piem., *degt* — *deg* — *dega*). Fonētiski likumīga pakaļmēleņa

i-palatalizācija notiek tikai tiem vārdiem, kuriem tagadnē ir **ia*-celms un *k*, *g* ir *j*-palatalizēti par *c*, *dz* skaņām (piem., *rēkt* — *rēc* — *rēca*; sal. lietuv. *rēkti* — *rēkia* — *rēkē*), un vārdam *nākt* — *nāk* — *nāca*.

Lietuviešu valodā **ē*-celms mēdz būt ne tikai primāriem, bet arī tādiem jauktā tipa vārdiem kā *rašyti* — *rašo* — *rašē*. Latviešu valodā tam atbilst *rakstīt* — *raksta* — *rakstīja*, tādējādi visiem neprimāriem vārdiem pagātnē ir **ā*-celms, proti, sufiksāli **āā-*, **ēā-*, **ūā-*, **uoā-* un **ūjā-*celmi. Šaurinātāja līdzskaņa *j* priekšā šeit likumīgi tiek lietots šaurais *ē*.

Atgriezenisko darbības vārdu locīšanā enklitika pasargāja galotni no saīsinājuma, tāpēc te nav tik daudz locīšanas paveidu. Celma gala pārveidojumi ir tie paši, kas neatgriezeniskos vārdos, tikai jāpasaka, ka sekundāros vārdos *j* nezūd ne 2Sg formā palatālā patskaņa priekšā, ne 3. personas formā (sal., piem., *slēpt* / *slēpties* — *slēpju* / *slēpjuos*, *slēp* / *slēpies*, *slēpj* / *slēpjas*, bet *runāt* / *runāties* — *runāju* / *runājuos*, *runā* / *runājies*, *runā* / *runājas*).

***

Mūsdienu latviešu valodā eksistē divi celmu un locīšanas pamattipi: "īsaī" (senā **(i)a*- un **i*-celma reflekss) un "garais" (senā **ā*- un **ē*-celma reflekss), kas tiek noteikti pēc 3. personas formas galotnes: *-φ* / *-as* vai *-a* / *-ās*.¹³ Ievērojot visus variantus, var izdalīt 12 vārdu locīšanas paradigmas jeb šķiras (tagadnē un pagātnē), kuras parādītas tabulā (sk. 31. lpp.).¹⁴

Tagadnē septiņas pirmās lokāmās šķiras pieder pie īsā pamattipa, citas divas — pie garā.

Pie 1. šķiras pieder senā **a*-celma primāri vārdi ar nepalatalizētu līdzskani celma galā, izņemot tos, kas pieder pie 2. šķiras, piem., *degt* (*degt*^{I 1}), *pērkt* (*pīrkt*^{I 2}), *tīkt* (*tīkt*^{I 3}).

Pie 2. šķiras pieder tādi senā **a*-celma primāri vārdi ar infiksu, kuru celms beidzas ar *d*, *t* vai *p*, piem., *tuopt* (*tapt*^{I 3}), senā **a*-celma vārdi ar sufiksu *-st-*, piem., *kvēpst* (*kvēpt*^{I 5}) un senā **a*- un **i*-celma jauktā tipa vārdi ar nepalatalizētu līdzskani celma galā un infinitīvu ar *-ēt*, piem., *dreb* (*drebēt*^{III 3}), *mīl* (*mīlēt*^{III 3}), *tek* (*tecēt*^{III 3}).

Pie 3. šķiras pieder senā **ia*-celma primāri vārdi ar *c*, *dz* (resp. *j*-palatalizētu pakaļmēleni līdzskani) celma galā, piem., *lēct* (*lēkt*^{I 4}), *sēdēt* (*segt*^{I 4}).

Pie 4. šķiras pieder senā **a*- un **i*-celma jauktā tipa vārdi ar infinitīvu ar *-ēt*, kuru tagadnes celms beidzas ar *c*, *dz* (resp. palatalizētu pakaļmēleni līdzskani¹⁵), piem., *redzēt* (*redzēt*^{III 3}), *mirdzēt* (*mirdzēt*^{III 3}).

Pie 5. šķiras pieder primāri senā **ia*-celma vārdi, t.i., vārdi ar *j* vai *j*-palatalizētu nepakaļmēleni līdzskani celma galā, piem., *lej* (*liet*^{I 1}), *sēj* (*sēt*^{I 4}), *slēpj* (*slēpt*^{I 4}), *dzerēt* (*dzert*^{I 4})¹⁶.

Pie 6. šķiras pieder visi sekundārie verbi (t.i., tradicionāli visi II konjugācijas verbi), tiem ir senais *ia-celms, precīzāk, *āia-, *ēja-, *ūja-, *uoja- un *ūja-celmi, piem., *runā* (*runāt*^{II 1}), *balsuo* (*balsuot*^{II 2}), *međi* (*međīt*^{II 3}), *ravē* (*ravēt*^{II 4}), *dabū* (*dabūt*^{II}).

Pie 7. šķiras pieder trīs *ia-celma (no senā *i-celma) jauktā tipa verbi, kuru tagadnes celms beidzas ar *j*-palatalizētu līdzskani: *guļ* (*gulēt*^{III 3}), *kaiš* (*kaitēt*^{III 3}), *sēž* (*sēdēt*^{III 3}).

Pie 8. šķiras pieder senā *ā-celma jauktā tipa verbi ar nepalatalizētu līdzskani celma galā, piem., *stiprina* (*stiprināt*^{III 1}), *saka* (*sacīt*^{III 2}), *pelna* (*peļnīt*^{III 2}).

Pie 9. šķiras pieder trīs senā *ā-celma jauktā tipa verbi ar *c*, *dz* (resp. palatalizētu pēc analogijas ar infinitīvu un pagātne) pakalmēleni līdzskani — sk. 32. lpp.) celma galā: *māca* (*mācīt*^{III 2}), *mīca* (*mīcīt*^{III 2}), *tūca* (*tūcīt*^{III 2}).

Pagātnē verbiem vienmēr ir garais celms.

Pie 10. šķiras pieder senā *ā- un *ē-celma primāri verbi ar nepalatalizētu līdzskani celma galā¹⁷, piem., *dega* (*degt*^{I 1}), *pirka* (*pirkt*^{I 2}), *tika* (*tikt*^{I 3}), *slēpa* (*slēpt*^{I 4}), *kvēpa* (*kvēpt*^{I 5}).

Pie 11. šķiras pieder senā *ē-celma primāri verbi ar *c*, *dz* (resp. *i*-palatalizētu pakalmēleni līdzskani) celma galā, piem., *nāca* (*nākt*^{I 1}), *rēca* (*rēkt*^{I 4}).

Pie 12. šķiras pieder senā *ā-celma verbi (gan primāri, gan sekundāri, gan jauktā tipa) ar *j* celma galā, piem., *lēja* (*liet*^{I 1}), *sēja* (*siet*^{I 3}), *sēja* (*sēt*^{I 4}), *runāja* (*runāt*^{II 1}), *balsuoja* (*balsuot*^{II 2}), *međija* (*međūt*^{II 3}), *ravēja* (*ravēt*^{II 4}), *dabāja* (*dabūt*^{II}), *stiprināja* (*stiprināt*^{III 1}), *sacīja* (*sacīt*^{III 2}), *drebēja* (*drebēt*^{III 3}).

Jaunās un tradicionālās verbu iedalīšanas lokāmajās šķirās korelācija izskatās šādi:

Tradicionālā	Jaunā	
	tagadne	pagātne
I 1	1, 5	10, 11, 12
2	1	10
3	1, 2	10, 12
4	3, 5	10, 11, 12
5	2	10
II 1—4	6	12
III 1	8	12
2	8, 9	12
3	2, 4, 7	12

Faktiski vajag iegaumēt tikai katra verba 3 pamatformas, kuras norāda lokāmo šķiru, un divas galotņu pamatpara-digmas:

	Īsā	Garā
1Sg	-u / -uos	-u / -uos
2Sg	-ø, -i / -ies	-i / -ies
3	-ø / -as	-a / -ās
1Pl	-am / -amies	-ām / -āmies
2Pl	-at / -aties	-āt / -āties

Par pamatformu var būt 3. personas vai 1(2)Pl forma. Verba celmu vislabāk pārstāv 1(2)Pl forma, bet, atvasi-not no tās citas formas, jāatceras, ka tiešu sekundāru verbu *ia-celmā (tagadnē) 3. personas formā zūd *j*, t.i., jāpatur prātā morfoloģiskā atšķirība starp sekundāriem un visiem citiem verbiem. Izraugot 3. personu par pamat-formu, jāatceras tikai, ka, ja šī forma beidzas ar garu patskani (*ā, ē, ī, ū*, kā arī *uo*), tad verbs ir tiešais sekundārais verbs, kura celms beidzas ar *j*, kas ir saglabājies citās formās. Tādējādi par pamatformu, liekas, ērtāk izraudzīt 3. personas formu. Bez tam 3. personas forma var būt katram verbam, bet 1(2)Pl forma ne; te atšķirība starp diviem galvenajiem locīšanas tipiem ir skaidrāka (*-ø* : *-a*) nekā 1 (2) Pl formā (*-a* : *-ā*); beidzot tā ir pieņemta par pamatformu arī lietuviešu vārdnīcās.

No tabulas (sk. 31. lpp.) var redzēt, kā no 3. personas formas izriet verba lokāmā šķira, t.i., visas katra verba (izņemot neregulārus *būt* un *iet*) locīšanas īpatnības.¹⁸ Verbu lokot, celms tiek saglabāts bez pārmaiņām visās formās, izņemot tagadnes 2Sg, kur celmā var notikt pē-dējā līdzskaņa mija un tā priekšā vienmēr tiek lietots šaurais *ē*.

Īsās locīšanas verbu 2Sg forma (tagadnē) vispār rada grūtības. To apraksta tādi likumi:

— *k, g* celma galā pārvēršas par *c, dz* (izņēmums ir verbs *mācēt* — sk. 11. piezīmi);

— tiešos verbos *j* celma galā izkrīt (tiek saglabāts tikai primāros verbos pēc patskaņa);

— šaurinātāji līdzskaņi kļūst par atbilstošiem nešaurinātājiem: *!→l, r→r, š→s* vai *t, ž→z* vai *d* (sākotnēju līdzska-ni rāda pagātnes celms, sal. *plēst* — *plēšu, plēs, plēš* — *plēsa* un *plēst* — *plēšu, plēt, plēš* — *plēta* vai *plēta*);

— galotne *-i* ir tiešiem verbiem ar piedēkli *-st-*, infiksā-liem verbiem, kuru sakne beidzas ar *d, t* vai *p*, jauktā tipa verbiem ar infinitīvu ar *-ēt* un verbam *būt*: *ēs-i*.

Ja tāds likums ir pārāk sarežģīts, 2Sg forma jānorāda vārdnīcā blakus 3. personas formai, bet tam, kurš mācās valodu, jāiegaumē visas šīs formas.

Nākotnes formas var traktēt kā senā *i-celma refleksu. Tāpēc visiem verbiem celmā tiek lietots šaurais *ē* un 1Sg formā notiek nākotnes formanta **-s(i)- j-* palatalizācija: *s→š*. Ja infinitīva celms vēsturiski beidzas ar *s, z, t, d*, starp

šo līdzskani un formantu *-s(i)- ir iesprausts patskanis *ī*, piem., *vest* (< *ved-t) → *ved-ī-šu*. Atgriezenisko darbības vārdu 3. personas galotne ir *-ies*, par kuras cilmi nav vienota uzskata.

Pavēles izteiksmei ir tikai viena īpaša forma — 2Pl. Formants *-iet(ies)*, pievienojams pie tagadnes celma, izraisa tādas pašus pārveidojumus kā tagadnes 2Sg galotne *-i* (vai *-ø < *-i*), piem.: *pirkt* — *pērku, pērc, pērk* → 2Pl Imperat. *pērciet!*, *slēpt* — *slēpj, slēp, slēpj* → 2Pl Imperat. *slēpiet!*; bet sekundāros verbos ir atgūstams zudušais *j*, piem.: *runāt* — *runāju, runā, runā* — *runājiet!* (sal. atgriezenisko verbu formveidošanu — sk. 32. lpp.).

Vēlējuma izteiksmes formu celmā piedēkļa *-tu / -tuos* priekšā tiek lietots platais *e*.

Šāds latviešu valodas verbu locīšanas sistēmas apraksta veids liekas konsekvēnāks un vienkāršāks, tas ir ērts baltu valodu vēstures pētniekiem un latviešu valodu studējošiem lietuviešiem, jo ļauj salīdzināt divu valodu verbu sistēmas.¹⁹

PIEZĪMES

- 1 Sk., piem., MLLVG I 1959, 667–682 u.c.
- 2 Nav skaidrs, kāpēc tradicionāli aprobežojas taisni ar tādu I konjugācijas iedalīšanu apakšgrupās (sal. Fennell 1980, 906–911).
- 3 Tas saskan ar lietuviešu valodas primāru, jauktu un sekundāru verbu tipiem.
- 4 Šai darbā par pamatformu izvēlētas 3. personas formas (sk. 33. lpp.). Materiāls tika vākts no LVIV 1970, verba formas dotas pēc LVPPV 1995.
- 5 Par *j*-palatalizāciju sauca zināmu līdzskaņu pārveidojumu *j* priekšā, par *i*-palatalizāciju — *k, g* pārveidojumu palatālo patskaņu priekšā (tradicionāli tās sauca par *j* noteikto līdzskaņu miju un priekšējās rindas patskaņu noteikto līdzskaņu miju. Sk.: Laua 1980, 68); pārveidojuma rezultātā radušos līdzskaņus sauca par palatalizētiem, kaut gan mūsdienu valodā tie ne vienmēr ir mīkstināti (*č, dz, š, ž, ģ, dž* arī *r < r*). Jāzina, ka *c* un *dz*, radušies vai nu *j*-vai *i*-palatalizācijas dēļ, nav šaurinātāji līdzskaņi: tie neizsauc šauru *ē* [Rudzīte 1993, 287, 288]. Verba locīšanas sistēmā sastopamie šaurinātāji līdzskaņi ir *j* un *j*-palatalizācijas refleksi: *ļ, r* (kas mūsdienu latviešu valodā sakritis ar *r*), *š, ž*.
- 6 Sal. Endzelīns 1951, § 791, 792: "izlokšņu vai/rumā (un, proti, jau visvecākajos tekstos) un rakstu valodā *i*-celmus tagad ir aizstājuši *io*-celmi". Par *i*-celmiem izlokšnēs un senlatviešu valodā sk.: Endzelīns 1951, § 629, 719, 722–725 u.c.
- 7 Šeit un tālāk runāsim par *ē : e* (un *ē̄ : ē̄*) pielāgošanos verba celma pēdējā līdzskaņa priekšā.
- 8 Mūsdienu latviešu literārajā valodā šāda tipa verbu ar *b* saknes beigās nav.

Iesniegts 18.12.96

- 9 Pie šīs grupas pieder arī vienīgais *ūio*-celma verbs — aizgūvums *dabūt* — *dabūju, dabū, dabū*.
- 10 Par stāvokli izlokšnēs un senlatviešu valodā sk.: Endzelīns 1951, § 672, 100 b u.c.
- 11 2Sg formā verbs *tečēt* likumīgi *i*-palatalizē *k* → *c* un pielāgo *e* palatālajam patskanim *-i*: *teku, teči, teķ*; bet verbs *mācēt* nepalatalizē *k*, varbūt, lai novērstu sakrišanu ar verba *mācīt* 2Sg formu, sal. *mācēt* — *māku, māki, māk* un *mācīt* — *mācu, māci, māca*.
- 12 Te 2Sg formā nav *i*-palatalizācijas, jo galotne *-i* ceļas no **-āi*.
- 13 Šie pamattipi ir svarīgi arī divdabju atvasinājumam, sal. *vest* — *ved* → *vedams* un *darīt* — *dara* → *darāms* (sal. MLLVG I, 1959, 666).
- 14 Tabula rāda arī potenciāli iespējamās celma pārmaiņas, reālā valodā kaut kā var nebūt, piem., 9. grupas verbu ar *e* celma galā nav, bet, ja tie būtu, *ē : e* mija notiktu kā 3. un 4. grupas verbos.
- 15 **i*-celma vārdiem šī palatalizācija ir likumīga, bet **a*-celma vārdiem — analogiska. Sk. 32. lpp.
- 16 Mūsdienu latviešu literārā valodā nešķir *r* un *ŗ*, tātad jāzina, ka vēsturiski visiem primāriem vārdiem *ŗ* tagadnes celma galā bija *j*-palatalizēts un tāpēc celmā tiek lietots šaurais *e* (sal. sekundāru verbu *derēt*^{III} ar plato *ē* tagadnē: *der*).
- 17 Palatalizācijas trūkums **ē*-celma verbos skaidrojams ar analogiju tagadnes formai. Sk. 32. lpp.
- 18 Lietojot tradicionālās vārdnīcas, kur par pamatformu ir 1Sg forma, neatšķirot īso un garo locīšanas tipu, nākas radīt papildu likumu: garais locīšanas tips ir pagātnē visiem vārdiem un tagadnē jauktā tipa vārdiem, kuriem ir infinitīvs ar *-ināt* vai *-īt*, un vārdam *zināt*.
- 19 Esmu ļoti pateicīgs kolēģei Evijai Lipartei, kura rediģēja mana raksta latviešu valodu un, man nevarot atbraukt, nolasīja šo referātu J. Endzelīna konferencē 1996. g. februārī. Liels paldies arī recenzentei prof. Dainai Nitiņai par vērtīgajiem ieteikumiem un kritiku.

VĒRES

- Endzelīns 1938 — Endzelīns J. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga. Cit. pēc: Endzelīns J. *Darbu izlase*. Rīga, 1981. 4. sēj., 1. d.
- Endzelīns 1951 — Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga.
- Fennell 1980 — Fennell T.G., Gelsen H.A. *Grammar of Modern Latvian*. The Hague; Paris; New York. Vol. 1–3.
- Laua 1980 — Laua A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga.
- LVIV 1970 — Soida E., Kļaviņa S. *Latviešu valodas inversā vārdnīca*. Rīga.
- LVPPV 1995 — *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga.
- MLLVG I 1959 — *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Rīga. 1. sēj.
- Rudzīte 1993 — Rudzīte M. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ЛАТЫШСКОМ СПРЯЖЕНИИ

Алексей Андронов

Резюме

В настоящей работе предпринята попытка показать систему латышского спряжения с точки зрения парадигм окончаний, то есть, исторически, ~~исходя от~~ глагольной основы.
с точки зрения исхода

Впечатление чрезвычайной сложности системы латышского спряжения объясняется тем, что принятое в латышской грамматической традиции разделение глаголов на спряжения, группы и подгруппы — по количеству слогов в трех главных основах, а не по системам окончаний, — является труднообозримым и неудобным, так как не отражает различий парадигм спряжения. Кроме того, традиционно приводимые в словарях при инфинитиве формы 1Sg настоящего и прошедшего времени являются наименее информативными, так как все глаголы в 1Sg имеют окончание *-u*. Здесь не различаются даже два основных типа спряжения "краткостный" и "долготный", что часто приводит к омонимии формы 1Sg настоящего и прошедшего времени. В качестве основной удобнее всего выбрать форму 3-го лица, из которой легко выводятся все особенности спряжения любого глагола (кроме двух неправильных *būt* и *iet*), именно ее и следует указывать в словаре.

В зависимости от окончания формы 3-го лица *aj* / *-as* или на *-a* / *-ās* можно выделить два типа основ и два основных типа спряжения — "краткостный" и "долготный" соответственно:

	краткостный	долготный
1Sg	-u / -uos	-u / -uos
2Sg	-ø, -i / -ics	-i / -ics
3	-ø / -as	-a / -ās
1Pl	-am / -amies	-ām / -āmies
2Pl	-at / -aties	-āt / -āties

При пользовании традиционными словарями, где в качестве основной приводится форма 1Sg, различающая краткостное и долготное спряжение, приходится вводить дополнительное правило: по долготному спряжению в прошедшем времени изменяются все глаголы, а в настоящем времени — глаголы смешанного типа, имеющие инфинитив на *-ināt* или *-īt* и глагол *zināt*.

Довольно сложными правилами описывается образование формы 2Sg, поэтому, возможно, ее следовало бы указывать в словарях.

Предложенный способ описания латышского спряжения представляется более удобным, особенно для исследователей истории балтийских языков, а так же для литовцев, изучающих латышский, потому что позволяет сравнивать системы спряжения двух языков.

-П.
Санкт-Петербургский государственный университет